

P E T R N E J E D L Ý

Vývoj lexikální jednotky v (ne-)spisovném českém jazyce (na příkladu germanismu *rajčůl*, *rajčúr*)¹

(1) Lexikální jednotky vázané téměř výhradně na mluvený jazyk donedávna přežívaly na okraji pozornosti lexikologů. Důvodem nebyl nedostatek badatelského zájmu, ale malá dostupnost jazykového materiálu, protože pro masivnější záznam a rozbor mluveného jazyka nebyly dostatečné technické prostředky a protože v písemném jazyce se tyto jednotky téměř nevyskytovaly, nanejvýš se zřídka užily jako ozvláštňující jazykový prvek, který střídmě ilustruje popisované prostředí, postavu, komunikační situaci apod.²

(2) Situace se výrazně změnila nástupem technicky výtečně vybavené korpusové a počítačové lingvistiky a vstupem primární písemné formy do textů výsostně soukromých (přesněji tvářících se tak) a opřených o mluvený jazyk, totiž s nástupem internetu a webových stránek. Tento komunikační prostor je naprosto otevřený a ve své strojové mechanicitě, jakou pro uživatele představují třeba různé vyhledávače, staví na stejnou úroveň jakékoli texty a jakékoli vyjadřovací prostředky.

¹ Příspěvek vznikl jako součást projektu Slovní zásoba češtiny doby střední – „editio princeps“ (analýza lexikálního materiálu a jeho zpřístupnění v elektronické formě), řešeného v rámci podprogramu Národní politiky výzkumu I – Podpora projektů cíleného výzkumu (reg. č. 1QS900610505) a zároveň v rámci činnosti Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (program MŠMT Centra základního výzkumu, reg. č. LC 546).

² Jednotlivé lexikální jednotky užívané především v mluveném jazyce se tak trochu nespravedlivě ocitaly v pozici jakési jazykové kuriozity, a to i v případě jejich odborního zpracování – častěji bylo v rukou popularizátorů a poučených zájemců o jazyk než v rukou vlastních jazykovědců: příkladem budiž půvabná snůška Šmírbuch jazyka českého (Ouredník, P., Praha, Ivo Železný 1992; 2. vyd. Praha – Litomyšl, Paseka 2005) nebo zdánlivě ryze odborně pojatý Slovník nespisovné češtiny (Hugo, J. a kol., Praha, Maxdorf 2006), kde se najdou takové lexikografické lapy, jako je psaní *vixlajvand* (německy *Wichsleinwand*) – přitom by bylo stačilo, kdyby byli sestavovatelé nahlédli do SSJČ.

(3) Můžeme to ilustrovat na jednoduchém příkladu archaického expresiva *rajčúr*. Lexém není doložen v základních výkladových slovnících češtiny (s výjimkou Kottova, který uvádí z Policka podoby *rajčúr*, *rajčúl* s významem ‚dřevěný koník‘ – *dostal krejcar na rajčúr*³ – a bez vymezení významu podobu *reitčúr*⁴ – zde Kott vyšel z textu písně, o níž viz níže). Je to pochopitelné: pro starší slovníky spisovného jazyka představoval tento lexém nepěkný a nekulturní germanismus, mladší slovníky (pokud jej vůbec excerpčně zachytily) jej musely hodnotit jako slovo řidké a beznadějně zastaralé, které neodpovídalo výběrovým kritériím daného slovníku ani možnostem jeho rozsahu. V podobě *rajčúr* je proto lexém uveden již jen ve Slovníku nespisovné češtiny s nářečním významem ‚angrešt‘.⁵

(3.1) Zaznamenal jej však Machkúv Etymologický slovník⁶ jako nářeční výraz ve významu ‚ochoz kolem žentouru‘. Úplnější zpracování nabízí S. M. Newerkla:⁷ uvádí ještě další, vývojově sekundární význam ‚nepořádek‘. Z jeho údajů lze zrekonstruovat podstatnou část významového vývoje tohoto lexému (s variantami *rajčur*, *rajčúl*): pochází z německého kompozita *Reitschule* ‚jízdárna‘ (české koncové *r* je analogické náslovné souhlásce) a po přejetí do češtiny se stal polysémmním: označoval jakýkoli ohraničený prostor charakteristický tím, že se v něm pohybují domácí zvířata – v moravskoslezských nářečích měl význam ‚ohrazená louka‘ (na Slovensku dokonce ‚ohrada, výběh pro prasata‘). Přidáním dalších diferenčních sémantických rysů, omezením pojmenování na jedinou funkci pak vznikl Machkem uvedený význam ‚ochoz kolem žentouru‘.

(3.2) Vedle apelativního užití máme z různých částí Čech doloženo pomístní jméno *Rajčúl(a)/Rajčur(a)*.⁸ Doloženo je v podobách *Rajčúl(a)*, *Rajčur(a)*, *Raj(t)čúl*, *Rajčúr(a)*, *Rajtčúr*, *Rajtšul/Rajtšúl*, *Ratčur*, *Rejčur* a dokonce *Jarčúr* a *Drančúr*.⁹

³ František Štefan Kott, Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický, díl třetí *Q – Š*, Praha 1882, s. 18. – Na téže straně Kott zaznamenal – tentokrát z Příborska – odvozené sloveso *rajtšulovati* ‚prohnat, vytrestat, vycvičit‘.

⁴ Op. cit. v pozn. 3., díl sedmý. II. dodatky *A – Ž*, Praha 1893, s. 1375.

⁵ Op. cit. v pozn. 2., s. 290.

⁶ Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1971, s. 506.

⁷ Stefan Michael Newerkla, Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Frankfurt am Main 2004, s. 337.

⁸ Viz Libuše Olivová-Nezbedová – Jana Matúšová, Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách, Praha 1991, s. 182.

⁹ V kartotéce onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky je zaznamenán výklad, který ke jménu *Drančúr* (z Tmaně na Berounsku) podal místní informátor, že totiž na pozemku údajně drančily, tj. skotačily děti. Tento výklad nemá se skutečným významem pojmenování nic společného – jde o umělou, sekundární motivaci slovotvorně neprůhledného (a proto také zkomoleného) slova.

Označují se jim pozemky (někdejší pole, louky, části lesa), které dříve sloužily jako cvičiště jízdního vojska.

(4) Ani Machek, ani Newerkla však nemají doklady na nadnářeční užití lexému ani na jeho užití v původním apelativním významu ‚jízďárna‘. Takové doklady přinesla až excerptce humanistické a barokní češtiny pořízená Z. Tylem jako východisko pro zamýšlený slovník češtiny doby střední. Všechny čtyři doklady pocházejí z 18. století, z toho tři z nich z Pražských poštovských novin z 20. let 18. století (u prvního z nich nás nesmí mást užití počátečního velkého písmena – i tento výskyt považujeme za apelativum): (na památku zemřelé císařovny byla ve Vídni) *na císařským Reitschulu jeden tisíc zlatých rejnských mezi obecné chudé almužna rozdávána*;¹⁰ *do svého císařského reytshulu přijeti* (ráčil císař)¹¹; *při zdejším* (tj. drážďanském) *královským dvoře ... masopustní veselosti posavade trvají. Dnešního dne a předvcírem královští dvořenínové průbu kolby k kroužku na zdejším reitschulu drželi*.¹²

Poslední, mladší doklad pochází z 88. sloky písně o selském povstání roku 1775 zapsané písmákem Jiřím Paroubkem (1744 – 1824); doklad lexikograficky zpracoval již Kott (viz výše): *jichž mnoho v Chlumci bylo schytáno, v zámku do rejčuru vehnáno, tam několik dní bidnili, domů puštění jsouc biti byli*.¹³

(5) Ve světle těchto dokladů můžeme doplnit sémantický vývoj přeneseného substantiva *rajčůl(a)/rajčůr(a)* do následující vývojové linie: ‚jízďárna‘ – ‚vymezený pozemek sloužící jako cvičiště jezdeckva‘ – ‚nářečně ‚ohrazená louka‘ – ohrazený pozemek pro domácí zvířata‘ – nářečně ‚ochoz u žentouru‘. Poslední článek této vývojové sémantické řady ‚nepořádek‘, uváděný Newerklou a vzniklý expresivním odstraněním všech nociónálních sémantických komponentů z významu ‚cvičiště‘, však zachycen stále nemáme (když si odmyslíme, že to je jediný význam tohoto lexému, který je od padesátých let 20. století znám autorovi tohoto článku jako součást aktivní slovní zásoby jeho prarodičů¹⁴).

(6) Naše poznání se však dále mění zapojením elektronických médií, která netrpí nutností jakkoli šetřit rozsahem: alespoň jeden doklad jsme našli v materiálu Českého národního korpusu (korpus SYN 2005, stav z 31. července 2006): *děsivý gong*

¹⁰ Pražské poštovské noviny 6. 2. 1720, s. 1

¹¹ Pražské poštovské noviny 9. 11. 1720, s. 1.

¹² Sobotní pražské poštovské noviny z 20. let 18. století, č. 27, viz: Č. Zibrť, Cedule komediántů a zvěřinců kočujících v zemích českých, Český lid 21 (1912), s. 37.

¹³ Otakar G. Paroubek, Dvě písně o selském povstání r. 1775, Časopis Musea království Českého 67 (1893), s. 248–257.

¹⁴ Mezi příslušníky mladších generací působil už tehdy archaicky: k označení nepořádku pro ně byla běžnější jiná expresivní pojmenování (např. *chlív(ek)*, *svinčík*, *binec*, *čurbes*, *bor-del* aj.).

v duši. *Hluboký dunivý gong. A potom: Glau! Úplný rajčur. Samota – změtenost – rozklad: Grach! Ahu! Nastává Padraikovo Nokturno. Utláčovatelé! Obludy!* (Bohumil Nuska, Padraikův zánik, Torst, Praha 1997). Nepochybně zde máme lexikální jednotku s hledaným významem ‚nepořádek‘.

(7) Ještě bohatší bylo v tomto směru prohledávání webových stránek (provedené 26. července 2006). Poskytlo dlouhou řadu dokladů slova *rajčúr* (nebo jeho hláskových variant).¹⁵ Nejpočetněji – čtrnácti doklady – jsou zastoupena pomístní jména motivovaná, jak uvedeno výše, někdejším umístěním vojenského cvičiště (výjimkou je první doklad):

(7.1) *Majitel panství komerční rada Václav Palivec se každé ráno projížděl v parku na koni, tedy rajtoval. Zřejmě od tohoto slova byl odvozen název rajčúr, který se ještě občas používá* (<http://www.osov.cz/index2.php?page=ostatni> – stránka obce Osov u Berouna); *obecním pastvinám – drahám – u cesty dolů do Švábenic na horním konci vsi se říkalo „Rajčúr“* (<http://www.sweb.cz/obec.horky/zpravodaj/200312.htm> – stránka obce Horky u Litomyše: Horecký zpravodaj, duben 2001 – vzpomínky Marie Procházkové); *Než však vznikla ves Kout, existovala na severním okraji obce (nyní Rajčúr) osada Brandýs* (<http://www.mujiweb.cz/Spolecnost/Kout%2Dhistorie> – stránka věnovaná obci Kout na Šumavě); *Mezi kulturními zařízeními se uvádí výletišťe Rajčur* (<http://www.mestolitovel.cz/doc/kultura.pdf> – stránka města Litovle); *Protože na původním místě stály konírny, nesl dům lidové pojmenování „Reitschule“ (jízďarna), počestněně „Rajtsül“, zlidovělý název „Rajčur“* (<http://mesta.obce.cz/vrane-nad-vltavou/zajimavosti.htm> – stránka obce Vrané nad Vltavou); *Jaroslav Kopáček (1906–1971), lidový hudebník, skladatel a kapelník, od roku 1926 se přistěhoval do Vraného, pracoval jako dělník v místní papírně, bydlel v Rajčuru* (<http://www.mesta.obce.cz/vrane-nad-vltavou/osobnosti.htm> – též stránka Vraného nad Vltavou); *V jednom horkém létě se objevil na rajčuru ohromný barevný deštník, vlastně slunečník* (<http://www.senio.cz/index.php?w=art&id=1439&rub=4&s=> – stránka nadace Senio: Antonín Mikolášek, Vzpomínky na slavné krajan); *okrajem slatinského lesa k Trejtnarově skalce a poblíž Borovinky [vede hranice obce] přes tzv. Rajčuru až nad silnicí slatinskou* (<http://pecin.webzdarma.cz/popis-obce.htm> – stránka obce Pěčín); *V té době byly také postaveny dva můstky, umožňující přístup k chatám bratří Landkamrů [...] a k chatám „Na Rajčuru“* (http://stenovice.7data.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=79 – stránka obce Štěnovice: V. Laštovka, Z historie obce); *od 14.00 turnaj v hliněnkách (Kravín – rajčúr)* (<http://www.unetice.cz/dokumenty/hl%C3%ADna%20po>

¹⁵ Citáty jsou (s výjimkou nezbytného krácení vyznačeného hranatými závorkami) autentické, editovány jsou pouze evidentní písařské omyly a (naštěstí nečetné) křiklavé pravopisné (zvl. interpunkční) prohřešky (oddělování vět v souvětí, záměna číslovek základních a řadových atd.).

zvanka%203c.pdf – stránka obce Únětice); *V neděli 16. ledna v 16.30 hod se společně sejdeme u ohně v Rajčůru (proluka mezi školkou a kravínem)* (<http://www.unetice.cz/ShowIt.asp?Page=Urad5&ID=166> – táž stránka); *Významnější polohy jilů se vytvořily na Rajčůru a pod kravínem, kde byly využívány pro výrobu vepřovic [...] Začátkem první republiky bylo údajně založeno družstvo pro výstavbu cihelny, která měla využívat surovinu (jily) na Rajčůru [...] Již v třicátých letech existovalo další sportovní hřiště – Na Rajčůru* (<http://www.kozirynek.wz.cz/ujezd/ujezd.htm> – stránka obce Újezd u Plánice na Klatovsku); *přišlo nádherné počasí [...] Namísto sezení u vody se ale konala druhá část brigády na sportovním stadionu „Na Rajčuru“* (<http://kozirynek.wz.cz/zpravy.htm> – stránka recesistického sdružení Kozí rynek z Újezdu u Plánice).

Kuriózní je v tomto směru webové zachycení primárního lingvistického textu: *Dále jsou to pomístní jména přejatá z němčiny (např. U cechouzu, Na pančuli, Na rajčuru), která jsou důsledkem vnější německé kolonizace, soužití Čechů s Němci, důsledkem vlivu specializovaných pracovníků německého původu (lesníků, horníků apod.), důsledkem vrchnostenských kancelářů úřadujících německy* (http://www.skaut.cz/kmen/stare/rocnik6/02_03_rocnik6_26.pdf – stránka skautského časopisu Roverský kmen 6, 2002, č. 26: přetisk článku Libuše Olivové-Nezbedové¹⁶).

(7.2) Třikrát je doložen také výchozí význam *jízdárna*⁴: *Kromě dosavadních mrtvých se umíralo stále dál ve stavení, kde byli drženi pochytaní rebelové, v panském rajčuru. Toto podivné slovo pochází z němčiny – původně zde stály konírny a proto nesla budova lidové pojmenování Reitschule – jízdárna, počestně rajtsůl, zlidověle rajčur [...] To byly čtyři oběti, které zemřely ve chlumecké jízdárně neboli v rajčuru* (http://www.rozhlas.cz/praha/uslysime/_zprava/261632 – stránka Českého rozhlasu: Josef Veselý podle Petra Hory: Toulky českou minulostí – zpráva reaguje na tutéž událost jako výše uvedená Paroubkova píseň); *Na památku po vojsku zbyly ruiny vyhořelých kasáren, jízdárna, zvaná lidově „rajčur“ (z německého Reitschule), dnes je to parčík před evangelickým kostelem* (http://www.melnik.cz/upload_file/20030206141522_O_pocatcich_narodniho_obrozeni_Melnika.doc – stránka městského úřadu Mělník); *spousta z těch německých výrazů se udržela i dlouho po převratu. Nečistilo se, ale pucovalo, ohlávky – to byly holstry, jízdárna byla rajčůr atd. Náš otec to nemohl ani cítit a netrpěl to doma ani ve službě* (http://www.pardubice4.cz/zpravodaj/2005_2.pdf – stránka městského úřadu Pardubice 4: Dr. Ladislav J. Haňka, Vzpomínky z Ameriky I. Hřebčinec v Nemošicích před 90 lety).

(7.3) V některých případech můžeme být na vážkách, zda máme co do činění s propriem, či s apelatívem: *Ve Staré Boleslavi vždy byla posádka dragounů a dělo-*

¹⁶ Originál viz Libuše Olivová-Nezbedová, Pomístní jména jakožto svědectví o minulosti krajiny, v: Umělecká reflexe krajiny 4. Tvář naší země – krajina domova, Lomnice nad Popelkou 2001, 76–80.

střelců. Na uvedené louce bylo cvičiště zvané Rajčur (<http://www.gliding.cz/forum/viewtopic.php?p=13448&sid=17b02d30aa139fd6d4f93249a4a0ea06> – časopis o letectví Gliding – čtenářský ohlas).

(7.4) Kupodivu jsme dvakrát zaznamenali význam, který Newerkla¹⁷ uvádí jen pro slovenská nářečí – a to na území se Slovenskem nikterak nesousedícím:¹⁸ *Jenom jsem sem nakoukla a Vaše diskuze mě zaujala [...] rajčur – výběh pro prasata (autorka: Marie z Pošumaví)* (<http://www.rodina.cz/scripts/diskuse/prisp.asp?id=1107727> – internetový časopis Rodina – čtenářský příspěvek k sbírce nářečních výrazů); *výraz „rajčur“ na stejném teritoriu [tj. Putim] označuje „výběh pro prasata“* (<http://slangy.cz/vase-prispevky/>).

(7.5) Dva doklady označovaly Machkem uváděný význam ‚ochoz u žentouru‘: *název rajčúr, tj. plocha, na níž se žentour roztácel* (<http://sweb.cz/obec.horky/zpravodaj/200104.htm> – stránka obce Horky u Litomyšle: Horecký zpravodaj, duben 2001 – Jan Morávek, Paměti); *Žentour bylo převodové litinové ústrojí umístěné na rovné ploše, kterému se říkalo rajčur* (<http://www.sweb.cz/druhanov/zemed19.htm> – stránka obce Druhanov).

(7.6) V elektronické podobě se také objevuje slovník německých výpůjček v těšinských nářečích polštiny,¹⁹ který pod heslem *rajczula* vedle významů ‚ohrazená pastvina‘, ‚velký pokoj‘ a ‚blátivá cesta‘ uvádí jako srovnávací materiál i sousední moravské nářeční *rajčula* ‚ohrazená pastvina‘ a Machkem zachycený *rajčur* ‚ochoz kolem žentouru‘²⁰ (<http://www.uni-oldenburg.de/bkge/download/woerterbuch-teschenerdialekt/woerterbuch-r.pdf> – stránka oldenburské univerzity). V komentáři autoři nadhazují možnost, že v případě pojmenování velké místnosti a špatně schůdné cesty slovem *rajczula* jde pouze o příležitostná užití. České významy ‚pozemek (tj. velký prostor)‘ a ‚nepořádek‘ potvrzují, že tento významový posun je systémový a obecně platný, nemusí se proto jednat o okazionalismy.

Vedle toho autoři připomínají, že slezská němčina užívá substantivum *Reitschule* ve významech ‚kolotoč‘ a ‚postel‘ a kladou si otázku, zda bylo slovo přejato přímo z němčiny, nebo prostřednictvím češtiny.

¹⁷ Op. cit. v pozn. 7.

¹⁸ Výskyt v Pošumaví lze snadno vysvětlit vlivem poválečného dosídlování obyvatelstvem ze Slovenska; u dokladu z nářečně tradičního Písecka to tak snadné není.

¹⁹ Thomas Menzel – Gerd Hentschel (unter Mitarbeit von Pavel Jančák und Jan Balhar), Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen, 2., ergänzte und korrigierte elektronische Ausgabe von Studia Slavica Oldenburgensia, Band 10, hrsg. von Rainer Grübel und Gerd Hentschel, Bibliotheks- und Informationssystem der Universität, Oldenburg 2003.

²⁰ Překvapuje, že autoři slovníku motivaci tohoto významu označují vzhledem k významům předávajícího německého slova za nejasnou.

(7.7) Čtyři doklady jsou především expresivní povahy. První z nich byl pobaveným ohlasem jednoho čtenáře na autorčinu velmi „nonkonformní“ básničku o mužích: *Evo, Evo, až si to přečte táta, to bude doma rajčur* ([http://evulka.blog.cz/0604/basnicka-bez-smyslu – soukromé zápisky](http://evulka.blog.cz/0604/basnicka-bez-smyslu-soukromé-zápisky)) – jde o význam ‚mela‘, jímž se nám podrobněji osvětluje vznik významu ‚nepořádek‘. Podobně název obrazu Karla Jerie ‚rajčur 1‘ (<http://www.galerie-nemecek.cz/1-3.html> – stránka internetové galerie Jaroslava Němečka) naznačuje souvislost se zmatkem, neklidem atd. (u uměleckých děl samozřejmě musíme brát obdobná tvrzení s rezervou).

Ve třetím dokladu pak autoři hodnotili promítané filmy stupnicí 1 – 5 a pro nejvyšší hodnocení známkou 5 paralelně užíli (dle jejich mínění adekvátní) spojení *absolutní rajčur* (http://home.tiscali.cz/~cz537605/9899_2.html – Marek Burkert, Pavel Doucek, Martin Frank, Pavel Hypijs, Jan Jaroš, Program filmového klubu při Filmcentru v Hradci Králové, 1999). V tomto případě asi jde o významový posun motivovaný nedostatečnou znalostí původního významu slova a jeho kontaminací s expresivním kořenem *rajc-* (z německého *reiz-*) s významem ‚(pozitivní) vzrušení‘. (Stejně spojení ve stejném významu užívá při hodnocení filmů také Daniel Jaroš na stránce Česko-slovenské filmové databáze: http://www.csfd.cz/uzivatele.php?vice_ouzivatel=3509&zobrazit=komentare a <http://www.csfd.cz/film.php?id=9385&podle=bodou&rec=&top=&kom=1&limk=-1&limr=>).

Expresivní povahu má zkoumaný lexém nejspíše také v dokladu *V Sobotní kuchyňce se Světlanou Lavičkovou jsme vařili Šuprdlíky, tedy Polévku vařenou na Rajčuru* (http://www.rozhlas.cz/praha/recepty/_zprava/155823 – stránka Českého rozhlasu); z uvedeného receptu není jiná než expresivní motivace názvu pokrmu příliš patrná.²¹

(7.8) Konečně v posledním zachyceném dokladu autorka, studentka připravující se právě na maturitu, označila daný výraz jako vlastní neologismus (*neustále vymýšlím nová slova*): *demil – nadávka, vzniklá ze slov debil a Emil; humatrální – přidavné jméno od humus; rajčur – vymezený prostor* ([http://wild-ksilt.blog.cz/0604/muhehe – soukromé zápisky](http://wild-ksilt.blog.cz/0604/muhehe-soukromé-zápisky): oddíl je nazván ‚Nová slova – moje výroba‘). Místo o vlastní tvorbu jde v tomto případě zřetelně o pasivní znalost některého z původních významů slova (‚ohrada‘, ‚ohrazené místo‘, ‚ochoz‘) zasutého v autorčině paměti ...

(8) Zbývá ještě vyrovnat se s dvěma významy ryze slovníkovými. Význam ‚dřevěný koník‘ uvedený v Kottově slovníku u výrazu zaznamenaného na Příborsku koresponduje s významem zachyceným ve slezské němčině ‚kolotoč‘ – v obou jde o přenesení pojmenování na hračku. Svědčí o tom i citát *dostal krejcar na rajčur* (srov. dnešní hovorové metonymické *dát dítěti na pouti peníze na koničky, na autička, na labuť* apod.). Naproti tomu význam ‚angrešt‘ ze Slovníku nespisovné češtiny

²¹ Srov. též nápadnou přemíru velkých písmen ...

jsme ve zkoumaném materiálu nezaznamenali a jeho motivaci považujeme prozatím za nejasnou.²²

(9) Doklady textů získané prostřednictvím internetu a Českého národního korpusu prokazují, že vedle „oficiálního“ fungování lexikálního systému (nepochybně to však platí též o systému jazyka jako celku) evidovaného (a zpětně fixovaného) jazykovědnými příručkami funguje jakýsi lexikální parasystém, systém druhý, paralelní, systém neřídící se vždy výhradně vývojovými zákonitostmi a ovlivněný více jednotlivými uživateli, jejich individuálními projevy, individuálními vyjadřovacími potřebami a individuálními představami o jazyku. Tento okazionální parasystém jistě neplní základní funkci (celo)národního komunikačního prostředku a vývoj celého lexikálního systému nejspíše ovlivňuje jen okrajově. Přesto není bez užítu si tohoto paralelního jazykového prostředku a jeho fungování všítmat, protože dokonce i náhodné procesy, jak víme z matematické teorie, podléhají (třeba dosud nepoznaným) obecným zákonitostem.

R e s ů m e e

Die Entwicklung lexikalischer Einheiten in der tschechischen Schrift- und Umgangssprache (am Beispiel von tschechisch *rajčůl*, *rajčůr*)

Die fast ausschließlich in der gesprochenen Sprache gebräuchlichen lexikalischen Einheiten waren bis unlängst in den lexikologischen und lexikographischen Arbeiten nur ungenügend untersucht. Dieser Zustand änderte sich grundlegend dank der Entwicklung der technisch unterstützten Korpuslinguistik und des Internets. So scheint z. B. das tschechische Substantiv *rajčůr* (aus dt. *Reitschule*) lediglich in drei lexikographischen Werken (in Kotts erklärendem Wörterbuch, in Macheks etymologischem Wörterbuch und in Newerklas Wörterbuch der Entlehnungen) sowie im Flurnamen-Index auf, und zwar jeweils unter Angabe verschiedener Quellen und verschiedener Bedeutungen. Das vollständige Bedeutungsspektrum dieses Wortes kann nur dann erfasst werden, wenn wir weiteres Material hinzuziehen: etwa Texte der humanistischen Periode und des Barocks, aber auch Texte aus dem Internet. Auf diese Weise lassen sich neue Erkenntnisse über das lexikalische System gewinnen, auf das peripherisch auch ein lexikalisches Parasystem einwirkt – ein okkasionelles System, das nicht immer mit der regulären Entwicklung konform geht, sondern auch an die individuellen Bedürfnisse der einzelnen Sprecher und ihre Vorstellungen vom Sprachsystem angepasst ist.

Petr Nejedlý
Ústav pro jazyk český AV ČR
Valentinská 1, CZ-116 46 Praha 1
nejedly@ujc.cas.cz

²² Neuvádí jej ani Český jazykový atlas 2 (Balhar, J. – Jančák, P. a kol., Praha 1997, zvl. s. 48–51), který se týká nářečních pojmenování rostlin a zemědělských plodin; můžeme se jen dohadovat, zda nejde o nějakou kontaminaci s pojmenováním rajského jablíčka (viz tamtéž s. 86–88).